

"הראיתך בעיניך"

על שני ציורי מפות של מיכאל סגן-כהן

דוד הד

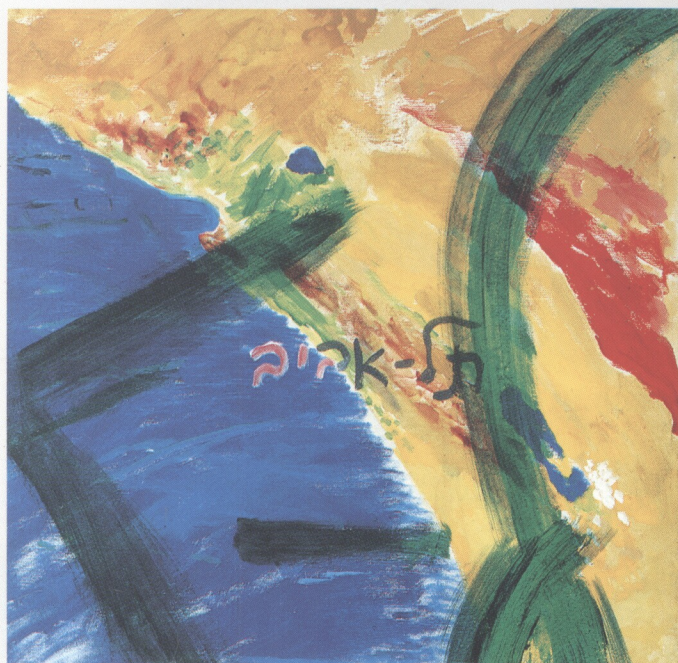
התמקד הדיון הציבורי בישראל בגבולות שסומנו בקווים צבעוניים עזים - ירוקים, סגולים ובעיקר אדומים. מפת ישראל היתה תמיד ארעית. אפילו כמה גבולות "קבע" מוכרים ומוסכמים בחוץ שלום, לא קיבעו סופית את צורתה. כך, עמימות רשלנית קלה של משרטטי מפות אנגלים ותורכים ב-1906 הביאה למשבר מדיני עמוק בין ישראל למצרים על גורלו של מלון בטאבה. שרטוט מפות הוא אקט של כוח ושליטה. הוא מקבע בתודעה של בני האדם לא רק את גבולות

אנו מצויים בעיצומו של עידן שרטוט מפות. בפרטיות פנאטית נאבקים שרים וגנרלים, יהודים ופלסטינים, ישראלים ואמריקנים על כל סנטימטר של אזורי A, B ו-C, קובעים גבולות אסטרטגיים, כובשים גבעות ונסוגים בפעימות. אבל אין זה עידן חדש. בכל תנועה לאומית, במיוחד של עם הקובע את ביתו לאחר היעדרות ארוכה ממנו, שרטוט מפות הוא מכשיר רב עוצמה בקביעת הזהות הטריטוריאלית של האומה. במשך כל שנות חייו של הדור, שמיכאל סגן-כהן משתייך אליו,

מימין ומשמאל: מיכאל סגן-כהן, יהודה-גליל, 1994, אקריליק על ברונט (אוהל סיירים משני צדדיו)

Michael Sgan-Cohen, *Jerusalem-Tel-Aviv*, 1997, acrylic on canvas, dyptich, each 50x50 cm.

מיכאל סגן-כהן, *ירושלים-תל-אביב*, 1997, אקריליק על בד, דיפטיכון, כ"א 50x50 ס"מ

Left and right: Michael Sgan-Cohen, *Judea-Galilee*, 1994, acrylic on canvas (rangers' tent from both sides)

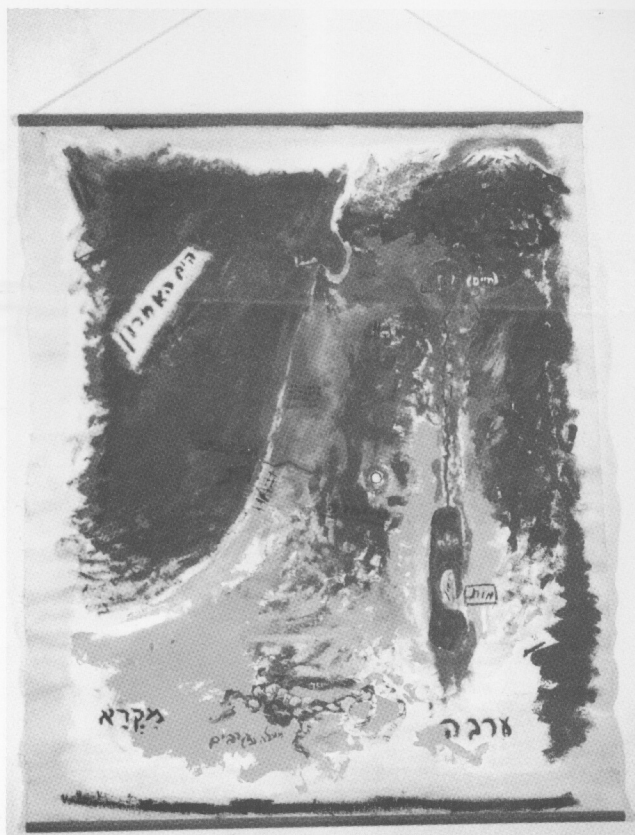

טריטוריות. בניגוד לאובססיית הגבולות של מפות ישראל, הקווים המפרידים בינינו לבין שכנינו, סגן-כהן מסב את תשומת הלב כולה לסכסוך הפנימי שבתוכנו, למלחמת התרבות ולניגודי המנטליות המאפיינים את יחסם של הישראלים לארצם. אף כי מפותיו אינן מסמנות אף פעם כבישים ורחובות, סגן-כהן מציע לנו את מפות ה**דרכים** האמיתיות של ישראל.

כבר ב־1980 צייר סגן-כהן את **מפה** - מפת ישראל התלויה על קיר בעזרת חוט ושני מקלות מייצבים אותה. מפה זו היא איקונה ישראלית החרוטה עמוק בתודעתו של כל תלמיד בית ספר וכוונתה לטשטש במודע את הגבול בין מפה לציור-מפה, באנלוגיה מדויקת למפת ארה"ב של ג'ספר ג'ונס. סגן-כהן יצר גם את **מפת שולחן** (1998) - שולחן מתקפל אשר מפת ישראל מצוירת על משטחו, ובכך הזמין את הצופה להרהר על אודות הקשר בין מפה כסימון תואי שטח לבין מפה ככיסוי פני שטח (רעיון שפותח בקיצוניות מבריקה בסיפור של בורחס על קיסר סין, שציווה לצייר לו מפה של קיסרותו בקנה מידה של 1:1). בהתיישובות (1992), מפת ישראל המצוירת על כיסא, נקט סגן-כהן עמדה אירונית בדבר הקשר בין החזון הציוני של התיישובות בארץ לבין התרבות הפוליטית של "כיסאולוגיה".

ברשימה זו אני מבקש לדון בשתי יצירות מפה אחרות של סגן-כהן, שתיהן מבוססות על הצבת זוג מפות ביחס של עימות תוך שימוש בפורמט הדיפטיכון: **ירושלים-תל-אביב** (1997) ו**יהודה-גליל** (1994). בעבודות אלה צועד סגן-כהן צעד נוסף לעבר חשיפת הסתירות הקשות של קיומנו על פיסת הארץ הזאת. גם סגנון הציור שלו משתנה: לעומת שפע המפות שצייר בעבר בסגנון "ילדותי", רומנטי, הרמוני ואידילי, משיכות המכחול וזוויות המבט בעבודות אלה בוטות, חריפות, דיסוננטיות. שתי היצירות משלימות זו את זו במיפוי שני מתחים יסודיים בתרבות הישראלית במונחים הגיאוגרפיים הרלוונטיים של שושנת הרוחות. באופן סכימטי אפשר לומר, שאם **ירושלים-תל-אביב** חוקרת את מפת ישראל במתח שבין מזרח למערב, **יהודה-גליל** מתמקדת במתח שבין צפון לדרום. (וכדאי להזכיר את מרכזיותה של שושנת הרוחות בכלל בשיח הישראלי המסוכסך: תרבות מזרחית לעומת תרבות מערבית; "צפונים" מול "דרומים").

מפות מפענחים בעזרת "מקרא". סגן-כהן אינו מספק בידינו מפתח ישיר לקריאת מפותיו, אך ב**מפה** הוא רושם את המלה "מקרא" בתחתית המפה. המלה עצמה מפנה את הצופה לשורשים התנ"כיים של תפיסת הארץ (תרתי משמע). מיקומה בציור תואם את מיקום המקרא בכל מפה סטנדרטית אבל מרמז גם לגבול סיני וארץ ישראל - מקרא הקודש, שהוא זכר ליציאת מצרים (ולכיבוש הארץ). מכאן ברור לצופה שעליו לקרוא את מפות ההווה על רקע מפות העבר, לפרש את מלחמת התרבות של ימינו גם כוויכוח בין זהות יהודית כיום שמוקדה בעבר לבין זהות ישראלית המבקשת להתנתק מעבר זה.

מיכאל סגן-כהן, **מפה**, 1980, אקריליק על בד, 135x102 ס"מ
Michael Sgan-Cohen, *Map*, 1980, acrylic on canvas, 135x102 cm.

הטריטוריה שלהם אלא גם את אופייה וזהותה המתגלמים בשמות המסמנים את יישוביה ואזורים. היכולת לקרוא מפות נחשבת למעלה ישראלית מיוחדת במינה: מדרך הקבוצה בטיולי התנועה הופך למפקד המחלקה במסעות הניווטים, ולעיתים בהמשך חייו, לשר בממשלה המחווה דעה מלומדה על מפות שלום ומלחמה.

מיכאל סגן-כהן הוא צבר, שגדל על ברכי מפת ארץ ישראל כאיקונה - המפה התלויה בכל כיתה בבית ספר עממי, המפות של אטלס ברוח, המפות ההיסטוריות (גבולות ההבטחה, מלכות דוד, מלכות שלמה, חלוקת הממלכה, שיבת ציון, בית שני), המפות של ישראל בת-זמננו המתפשטות ומתכווצות כל כמה שנים, דמות הישראלי בעל תווי המתאר של מפת ישראל כפי שהיא מופיעה בקריקטורה היומית בעיתון. למילות צורתה של מפת ישראל כמו גם לעושר גווניה (המשקף את הרב-גוניות הטופוגרפית והאקלימית שלה) יש עוצמה חזותית, שעין האמן אינה יכולה להתעלם ממנה. ואולם דעתו של סגן-כהן אינה נתונה לזוטות של הגבולות הגיאוגרפיים של המדינה. בציורי המפות הרבים שלו יש בראש ובראשונה אמירה על דלות הוויכוח הטריטוריאלי, על הניסיון לפרוט לפרוט טופוגרפיות את השאלות המהותיות בדבר הקלסטר התרבותי והרוחני שלנו, על הסכנה שבהפיכת המפה לפטיש לאומני. סגן-כהן אינו קובע גבולות או מחלק

העקרבים בצורת עקרב), מפת ירושלים-תל-אביב מתמקדת בעימות אחד ויחיד, העימות הכלל והמכריע בתודעה התרבותית שלנו. הכל עומד על הפער בזווית הראייה, בנקודות ההשקפה, באוריינטציה (גם זה מושג השייך מילולית לשושנת הרוחות!). סגן-כהן מתייחס כאן למסורת הארוכה של העימות בין הציונות הירושלמית לבין זו התל-אביבית, לתחרות בין שני המרכזים בספרות ובציור, לניגוד באורחות חיים ובהרכב דמוגרפי, לפערים במוצא עדתי ובדפוסי הצבעה פוליטיים. סגן-כהן רגיש לדואליות זו: הוא נולד וחי בירושלים אבל עבד גם בתל-אביב, התגורר שנים רבות בניו-יורק אבל קבע את ביתו בישראל, גדל על ברכי תרבות המערב אך תמיד נמשך אל הטקסט המקראי. הצופה בתמונה הכפולה נותר עם תחושת האי-נחת, האי-יכולת לשלב באופן אינטגרלי את שתי נקודות המבט או את שתי הכתוביות לכלל תמונה אחת, וזאת על אף (או דווקא בגלל) זהותן של המפות בצבע ובקווי המתאר (סגן-כהן צייר את שני הפנלים במקביל -

ירושלים-תל-אביב הוא דיפטיכון ובו שני פנלים המתארים אותה מפת ישראל משתי זוויות מבט שונות היוצרות תחושת דיסוננס חריפה, סחרחורת הנובעת משיטוט הלך ושוב של העין, שאינה יכולה לתפוס בו-זמנית את שני הדימויים הבלתי מתיישבים. הפנל הירושלמי מצויר מנקודת המבט של הר נבו שבעבר הירדן, כאשר הארץ נשקפת ממזרח למערב. הארץ, הים והשמים פרושים מגד לצופה. הפנל התל-אביבי מצויר מן האוויר, מנקודת מבטו של נוסע במטוס העומד לנחות מכיוון מערב למזרח. מזווית ראייה זו אין השמים נראים, והמבט הוא מלמעלה למטה. שתי זוויות מבט אלה מקפלות בתוכן עושר עצום של אסוציאציות טופוגרפיות, תרבותיות, היסטוריות, פוליטיות ואידאולוגיות: מזרח ומערב, הר ושפלה, קודש וחול, ישן וחדש, רוחני וארצי, משיחי ואקטואלי. נבו היא נקודת המבט של "הראיתך בעיניך ושמה לא תעבור" (דברים ל"ד, ד'), ארץ ישראל כמחוז חפץ וגעגועים, מוקד לתקוות משיחיות. המראה ממטוס בדרכו לנחיתה הוא של ארץ ישראל הממשית. מזרח-מערב הוא כיוון ההבטחה לאברהם, הצפייה בעיניים כלות של משה, כיבוש הארץ על ידי יהושע, שיבת ציון הראשונה ואולי אף ביאת המשיח. מערב-מזרח הוא כיוון העלייה הציונית והקשר בין ישראל המודרנית לעולם, הגבול הפתוח הממשי היחיד של ישראל, המפלט מנטל העבר ומלחצי ההווה. סגן-כהן משכיל לפרש טופוגרפיה כעניין של טיפוגרפיה. אותיות ענק צובעות את מבטו של המשקיף על הארץ משתי הפרספקטיבות. הן מדגישות שאין אנו צופים רק בשתי ערים שונות ששמותיהן מצוינים על המפות, אלא דרך שני פילטרים תרבותיים נבדלים. האותיות "של", החלק המרכזי של "ירושלים", מעוצבות כאותיות דפוס תנ"כיות מובהקות, בצבע כהה ובמשיכות מכחול כבדות. "ל-א", החלק המרכזי של "תל-אביב", מעוצבות כאותיות "כתב" מודרניות, בצבע ירוק רענן ובתנופת מכחול נמרצת. האות "י", הנרמזת בפנל הירושלמי, מזמינה את הקריאה "שלי" במשמעות האידאולוגית של תביעת בעלות על הארץ. עיצוב האותיות בפנל התל-אביבי עשוי להתפרש או כשלילת הרעיון ("לא") או כחץ המצביע מערבה ("ל-"), לאירופה או לאמריקה, כחלופה טריטוריאלית או מנטלית לישראל. קלות הנחיתה בארץ משתווה לקלות ההמראה ממנה אל עבר ארצות הים, "עלייה" אל ו"ירידה" מן הארץ. גבולות ההבטחה (במובן של borders), המשורטטים על פי דברי אלוהים למשה בהר נבו, מונגדים לגבולות ההבטחה (במובן של limits) כפי שחש אותם התל-אביבי היושב במזרח ולבו במערב. ירושלים-תל-אביב היא גם מפה פוליטית המשרטטת את ההבדל בין "ימין", הרואה בהבטחה אלוהית-היסטורית את מקור ריבונותנו על הארץ, ל"שמאל", השואב את הלגיטימיות של ישיבתנו כאן מההכרה והתמיכה של ארצות המערב בציונות.

בניגוד למפות הקודמות של סגן-כהן, הזרועות בפרטים מקומיים של שמות ודימויים (כינרת ככינור, חיפה באותיות ערביות, מעלה

מיכאל סגן-כהן, מפת שולחן, 1998, שולחן עץ מתקפל מצויר, כיסא ואובייקט, 79x77x114 ס"מ
Michael Sgan-Cohen, Table Cloth, 1998, painted folding wood table, chair and object, 79x77x114 cm.

כל כתם צבע זכה למקבילו בפנל השני). אבל יחד עם רצינות הדיכוטומיה חסרת הפתרון, סגן-כהן אינו יכול להימנע מקריצה הומוריסטית המבטאת ריחוק אירוני מהוויכוח האידאולוגי הטעון כל כך: "ירושלים" מסתיימת ב"לים", באותה נהייה אופיינית של בני עיר הקודש לנהנתנות של עיר החוף, נהנתנות המסומנת בצבע ורוד מתקתק בשולי שמה של תל-אביב. אך גם ורדרדות זו מסתבר אינה אלא ה"ביב" האופייני לחוף הים התל-אביבי המזוהה!

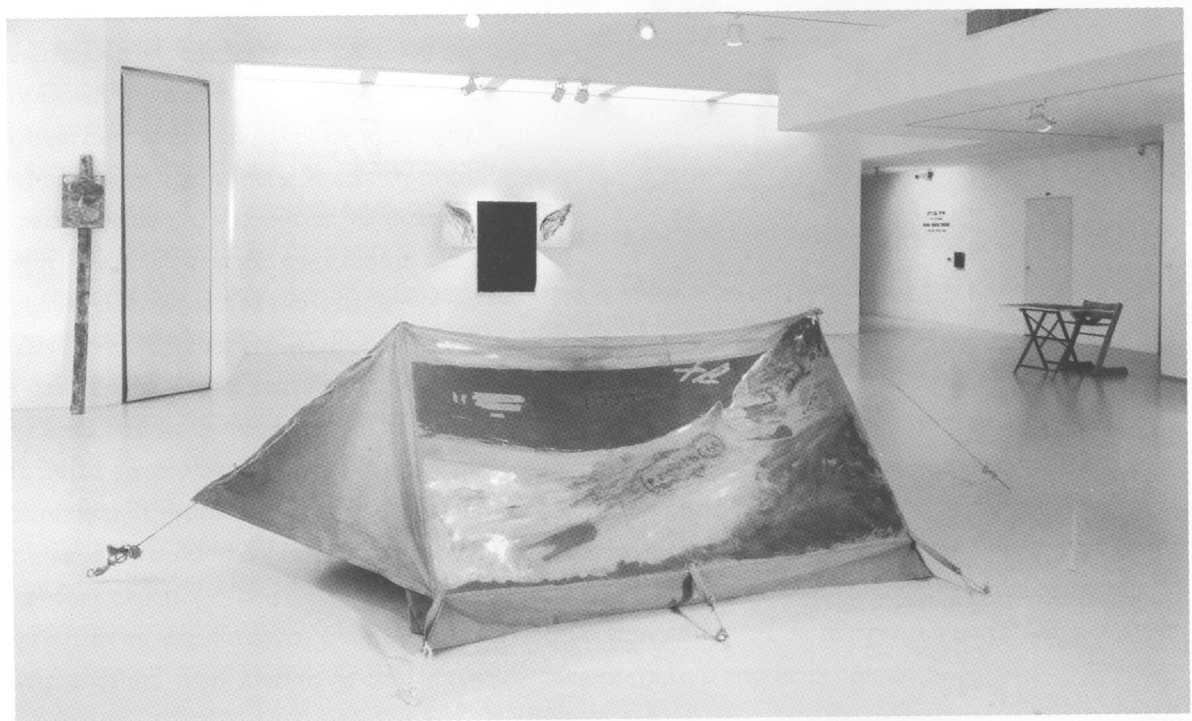
יהודה-גליל (המוצג בימים אלה במוזיאון הרצליה במסגרת תערוכת זוכי פרס שר החינוך) הוא דיפטיכון הבנוי על הציר האנכי של צפון-דרום. זהו דיפטיכון תלת-ממדי, שהעין אינה יכולה לראות את שני חלקיו בו-זמנית. שלא כמו העין המתרוצצת מימין לשמאל ובחזרה בירושלים-תל-אביב, כאן נתבע הצופה לנוע בגופו ושוב ושוב סביב אוהל סירים כדי להשוות את שתי מפות ישראל המצוירות על שני פלגיו. המפות אינן מתיישבות זו עם זו לא כתוצאה מדיסוננס בין שתי נקודות מבט על אותה פיסת ארץ אלא בשל אופיין השונה של הארצות המתוארות, שעל כל אחת מהן אנו יכולים להסתכל רק בנפרד מרעותה. שתי העבודות הן תמונות ראי משלימות: שתי נקודות מבט על אותה מפה לעומת אותה נקודת מבט על שתי מפות שונות.

המדיום של יהודה-גליל הוא איקונה לא פחות חזקה בתודעה הישראלית מזו של המפה: אוהל סירים, אותה פיסת ברונט שבחפוסה ובצבע החאקי שלה מייצגת את הוויית הטילים ברחבי הארץ, את תנועת הנוער וכמובן את השירות הצבאי. הקשר של האוהל לאדמות הארץ, לקרקע, הדוק עוד יותר מזה של המפה, שהיא רק ייצוג סמלי של פני השטח. האוהל הוא בה בעת תחליף-בית מגוון וסמל לארעיות נוודית. תחושת הקירבה בין שני השותפים לאוהל הדירים (מילולית) "בכפיפה אחת" היא הרקע להבנת השילוב בין יהודה לגליל בהווה הארצישראלית על פי סגן-כהן.

יהודה יהודית היא - במרכזיות מיקומה הגיאוגרפי והרוחני על המפה. אותיותיה מסורתיות כבספר קודש. היא מקרינה חומרה מירית בצבעיה

האפוריים-חומים ופסקנות של אוראו בניגודי השחור-לבן האפוקליפטיים שבה. הגליל, בפלג אוהל אחר, ממוקם בפריפריה, בשולי המפה, וסימונו באותיות כתב מודרניות, ישראליות. מפת הגליל קורנת בצבעוניות חיה המביעה רב-גוניות טופוגרפית וחקלאית. מפת יהודה, הממירה את צבעי המפה הטופוגרפית המקובלים בצבעים סימבוליים, מסמנת את קדושתה של הארץ ואת רוחניותה, את מעמדה בתודעה הדתית, את ארץ ישראל כרעיון מטאפיזי. בצדו "היהודי", האוהל מתקשר בתודעתנו ל"אוהל מועד" יותר מאשר לאוהל סירים ארצי. המפה הגלילית מייצגת את ארץ ישראל המוחשית, של הרים ועמקים, אגמים וימים ואדמה המניבה פרי, פיסת ארץ שחיים בה ומטיילים בנופיה ונהנים מיופיה. כאן הטופולוגיה משמשת את סגן-כהן לטיפולוגיה.

צחיחותה הארצית של מפת יהודה משתלבת בסגירותה. הים שמעבר לה, אף כי הוא מצוין בשמו הערבי כ"ים הלבן התיכון", יאה לו יותר השם "הים האחרון", הוא שמו בדברי אלוהים למשה בהר נבו, והוא גם שמו במפה המוקדמת של סגן-כהן. הים האחרון צבוע בשחור: אין בו ומעבר לו דבר פרט לאפילה גמורה. ציון אינה רק מרכז יהודה, אלא גם שמה של הארץ כולה (כשם ש"מחוז יהודה" המקורי, אחד מני 12, הפך למייצגו של העם "היהודי" כולו), ומאחר שמרכזיותה היא מטאפיזית, אין למה שנמצא מחוצה לה כל משמעות. מפת יהודה היא אתנוצנטרית ואקסקלוסיבית. לעומת זאת, הים במפת הגליל כחול ושמו "הים התיכון". הכחול רומז על אפשרות השיט בו למחוזות אחרים (בדומה לאותו מטוס דמיוני הפותח דרך לעולמות אחרים בפנל התל-

מיכאל סגן-כהן,
יהודה-גליל, 1994,
אקריליק על ברונט
(אוהל סירים),
מראה כללי
במוזיאון הרצליה
Michael Sgan-Cohen,
Judea-Galilee, 1994,
acrylic on canvas
(rangers' tent),
general view at the
Herzlia Museum

כפי שנמצאו כאן תושביה המקומיים של הארץ. סגן-כהן אינו מתעלם מעובדת היסוד, שכל ויכוח פנימי על זהותו התרבותית יכול להתרחש רק על רקע ההכרה בנוכחותם של היושבים עמנו על אותה אדמה וכיבוד שפתם ותרבותם.

מי שמודע לפרובינציאליות שלו כבר אינו לגמרי פרובינציאלי. במפת הגליל מגלה סגן-כהן לעצמו ולנו, שלמרות ריחוקו של הגליל מן המרכז, ואולי דווקא בגלל ריחוק זה, יש לו ייחוד אותנטי, יופי ואמת משלו, שבשלב מסוים מציעים את עצמם כחלופה של ממש למרכז. הציונות, כמו גם האמנות הישראלית, הציבו את המקומי והפריפרי כביטוי לזהות שורשית אמיתית, שלא יכולה היתה להימצא במרכז המסורתי. התמקדותו העיקשת של סגן-כהן כאמן בישראליות ובמאבק המקומי על זהותה, תוך מודעות להיות מאבק זה "פרובינציאלי", היא מקור העוצמה והאותנטיות של יצירתו.

פרופ' דוד הר, החוג לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים

מיכאל סגן-כהן,
התיישבות, 1992,
אקריליק על עץ,
83x44x40 ס"מ

Michael Sgan-Cohen,
Settlement, 1992,
acrylic on wood,
83x44x40 cm.

אביב). המונח "תיכון" מעביר את ארץ ישראל מן המרכז אל השוליים של אותו אגן מים, שבשוליו האחרים שוכנות ארצות רבות. ואכן, סגן-כהן מבקש ביצירה זו לעמוד על פרובינציאליות כפולה: זו של הגליל לעומת יהודה, אך לא פחות מכך של ארץ ישראל לעומת "העולם" בכלל. בשוניותו הלשונית הוא מסב את תשומת לבנו לכפל המשמעות הזה של המלה "גליל" והמלה "provincia": תחילת שתיהן בשם עצם כללי (גיאוגרפי-אדמיניסטרטיבי) המציין מחוז או חבל ארץ כלשהו וגלגולן לשם פרטי של מחוז מסוים, ייחודי - הגליל בצפון ארץ ישראל ופרובנס בדרום-צרפת. השימוש במונח הלטיני "פרובינציאליות", שאין לו מקבילה נוחה בעברית, הוא סימן אופייני של פרובינציאליות תרבותית, וסגן-כהן במודע ובכוונה משתמש במלה באותה הלטיני, כנהוג במחוזותינו המבקשים לחקות את מרכזי תרבות והצריכה במערב.

אוהל הסיירים של סגן-כהן הוא הזירה של מלחמת התרבות בישראל בת-זמננו, אף כי הוא מבטא גם את המתח ההיסטורי בין שני חלקי הארץ מאז ימי בית שני. ירושלים הקדושה, כמוקד הארץ כולה, לעומת הגליל הנמצא אומנם בשוליים הגיאוגרפיים והרוחניים אבל הוא מרכז של עשייה, של עבודת האדמה (בניגוד לעבודת השם), הבסיס הכלכלי של החברה. תולדות הציונות קשורות בראש ובראשונה בחבלי העמק והגליל בניגוד לאזורי ההר הצחיחים. המאבק התרבותי כיום על עיצובה של החברה הישראלית אינו רק זה בין ירושלים לתל-אביב. בגלגולו הקיצוני הוא גם המלחמה בין הניסיון של הוויזם דתיים מטורפים בקרב חוגים לאומניים להחיות את "מלכות יהודה" המשיחית לבין התקווה הציונית "הגלילית" המבוססת על תפיסת הארץ כמקום של מחיה ולא של קדושה. ישראל של סגן-כהן נדונה לחיות לפי שעה תחת שני הפלגים של האוהל הארץ ישראלי הזה, פלגים מתוחים תרתי משמע.

ועם כל המאבק הפנימי החרף, אין סגן-כהן שוכח את תושבי הארץ האחרים, השותפים הסמויים לשיח מפות זה. אוהל הסיירים, סמל הצבריות העברית השורשית, מתגלה כאוהל ערבי של צבא הנלחם על אותה חלקת ארץ, שבמיופיה אנו עסוקים כאילו חיינו עליה לבדנו. ברמז עבה לשימוש הישראלי המובהק במפות כאמצעי למחוק את זכר התושבים הערבים ויישוביהם בארץ ישראל, סגן-כהן מסרב במפגיע לטשטש את נוכחותו של הערבי ואינו מכסה את המלים בערבית ואת הספרות הצבאיות על בד האוהל המקורי. הוא אף טורח להוסיף בכתב-ידו את שמו של הים בערבית במפת יהודה. סגן-כהן ער לסכנה של המפה ככיסוי (מפה על שולחן, או מפה עברית כמעשה העלמה של פלסטין הערבית), וכופה עלינו ראייה "ארכיאולוגית" של הרובד שמתחת ליישוב היהודי-ציוני. כנגד האשליה הן של יהודה הדתית והן של ארץ ישראל הגלילית-ציונית בדבר הבעלות היהודית הבלעדית על הארץ, סגן-כהן נוטה אוהל ערבי, objet trouvé, אותו "מצא" כאן כנתון,